

Иқтисод / Экономика / Economics

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ
ТУТГАН ЎРНИ

Акмалжон Анваржонович Маматов

Human Resources департаменти бизнес-тренери,

“Агробанк” Акциядорлик тижорат банки

a.a.mamatov82@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги тутган ўрни, ҳамда қимматли қоғозлар билан инвестицион операцияларининг иқтисодий моҳияти, қимматли қоғозларнинг турлари, унинг қисқача таҳлили ва ривожланиш йўллари кўрсатилган. Шунингдек, тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги ўрнини ва иқтисодиётнинг ривожланиши бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Тижорат банклари, қимматли қоғозлар, қимматли қоғозларнинг турлари, инвестиция, дивидент, акция, облигация, эмитент, опцион, фьючерс, варрант, риск, андеррайтинг, Репо, Евробонд.

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ

Акмалжон Анваржонович Маматов

Бизнес-тренер Отдела Human Resources,
Акционерный коммерческий банк "Агробанк"
a.a.mamatov82@gmail.com

Аннотация: В статье описывается роль коммерческих банков на рынке ценных бумаг, а также экономическое значение инвестиционных операций с ценными бумагами, виды ценных бумаг, краткий анализ и пути развития. В нем также даются рекомендации относительно положения коммерческих банков на рынке ценных бумаг и развития экономики.

Ключевые слова: Коммерческие банки, ценные бумаги, типы ценных бумаг, инвестиции, дивиденды, акции, облигации, эмитент, опцион, фьючерсы, варрант, риск, андеррайтинг, репо, евробонги.

THE ROLE OF COMMERCIAL BANKS IN THE SECURITIES MARKET

Akmaljon Anvarjonovich Mamatov

Business Coach of the Human Resources Department,

Иқтисод / Экономика / Economics

Joint-stock Commercial Bank "Agrobank"
a.a.mamatov82@gmail.com

Abstract: This article describes the role of commercial banks in the securities market, as well as the economic significance of investment transactions with securities, types of securities, a brief analysis and ways of development. It also provides recommendations on the position of commercial banks in the securities market and the development of the economy.

Key words: Commercial banks, securities, types of securities, investment, dividend, stock, bond, issuer, option, futures, warrant, risk, underwriting, repo, Eurobond.

Кириш

Қимматли қоғозлар бозори - бозор муносабатларининг ажралмас қисми ҳисобланиб, молия тизимининг асосий бўғини сифатида унинг барқарорлигини таъминлаш, мамлакат рақобатбардошлигини оширишга таъсир қўрсатувчи муҳим омил ҳисобланади. Жамиятда ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши қимматли қоғозлар бозорига бўлган муносабатнинг қайта кўриб чиқилишини талаб қилаётган ҳозирги кунда ушбу соҳанинг долзарблиги ортмоқда, чунки айнан қимматли қоғозлар кўп жиҳатдан қийматни қайтариш ҳаракатининг самарадорлигини ошириш, мулкчилик шаклининг ўзгариши, уни хусусий эгаликка топшириш муаммоларини ечишнинг калити ҳисобланади. Шу боис ривожланган давлатларда ундан иқтисодиётга инвестиция жалб қилишнинг асосий воситаларидан бири сифатида кенг фойдаланилади. Негаки, капитал бозори (қимматли қоғозлар бозори) ривожланмаса, рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш ҳамда инвестициявий фаолликни ошириш борасидаги барча ҳаракатлар самарасиз кетади.

Қимматли қоғозлар бозори бозор иқтисодиёти тизимининг молиявий механизми бўлиб, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларни вақтинча бўш

пул маблағларининг айланишига кенг имкониятлар яратади. Жумладан, қимматли қоғозларнинг ҳар бир эгалари у фуқаро ёки юридик шахс бўлишидан қатъий назар тадбиркорлик ҳаракатига таалуқли шахс бўлиб қолади. Ушбу бозорга кирища мотивация механизмлари, турткилари бўлиб иқтисодий ўзгаришлар, сиёсий масалаларнинг ҳал қилиниши, қимматли қоғозларнинг курс қиймати динамикаси, тижорат банкларини фондларнинг миқдори, қимматли қоғозлар бўйича таклиф этилаётган фойданинг миқдорлари хизмат қиласи.

Асосий қисм

Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 3 июнда қабул қилинган "Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида"ги қонуннинг 1 – моддасига мувофиқ ушбу қонунинг мақсади қимматли қоғозлар бозори соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Ушбу Қонун қўйидаги қимматли қоғозларга нисбатан амал қиласи:

- акциялар;
- облигациялар;
- ғазна мажбуриятлари;
- депозит сертификатлари;
- қимматли қоғозларнинг ҳосилалари;
- векселлар.

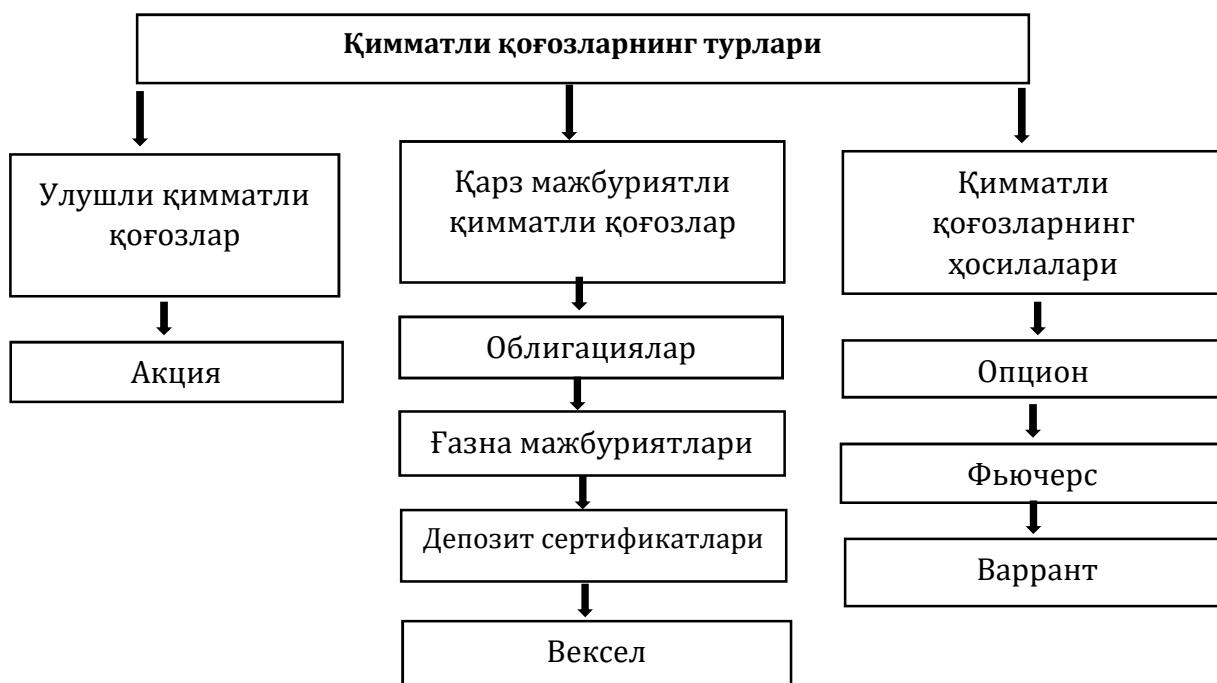
Иқтисод / Экономика / Economics

Қимматли қоғозлар чиқарилиш шаклига кўра бланкалар тарзида ҳужжатли ва электрон шаклдаги ҳисобга олиш регистрларидағи ёзувлар тарзида ҳужжатсиз бўлиши мумкин. Қимматли қоғозларнинг чиқарилиш шакли қонун ҳужжатларига мувофиқ қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисидаги қарорда белгиланади.

Мамлакатимизда муомалага чиқарилиши мумкин бўлган қимматли қоғозларни мулкчилик муносабатига (улушли), қарз муносабатига қараб ва

қимматли қоғозларнинг ҳосилаларига бўлиш мумкин. Шуни таъкидлаш керакки, қимматли қоғозларлар ичida фақатгина акциялар улушли қимматли қоғозларнинг таркибига киради. Унинг қолган турлари ҳисобланган облигациялар, ғазна мажбуриятлари, депозит сертификатлари ва вексел қарз мажбуриятли қимматли қоғозлар таркибига киради. Қимматли қоғозларнинг ҳосилаларига эса опцион, фьючерс ва варрант киради. Ушбу таснифланишни қуйидаги расмда кўриш мумкин

1-расм

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, қимматли қоғозлар пулдан фарқли ўз хусусиятларига эга. Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

- Ликвидлик (самарадорлик);

- Фойдалилик;
- Ишончлилик даражаси;
- Капитални ошириш манбаси;
- Риск (таваккалчилик).

Иқтисод / Экономика / Economics

Банк инвестицияларига, қоида бўйича, фоиз олиш мақсадида бир йилдан ортиқ вақтда тўлаш шарти билан қимматли қоғозларга маблағларни қўйилма қилиш киради. Агар банк турли эмитентлар қимматли қоғозларидан бир неча турини сотиб олса, яъни унинг қўйилмалари диверсификацияланган бўлади ва бунда мазкур банк инвестициялар портфели ҳақида гапириш мумкин бўлади. Банкларнинг қимматли қоғозларга инвестициялар қилишдан мақсади – фоизлар олиш, капитални сақлаб қолиш ва қимматли қоғозлар курси қийматининг ўсиб бориши асосида сармоянинг ортиб боришини таъминлашдан иборатdir.

Банкларнинг қимматли қоғозлар соҳасидаги стратегиясига банк қонунчилиги катта таъсир кўрсатади. Хорижий давлатларни кўрсак, масалан, Буюк Британия, Италия каби мамлакатларда қонун банк портфелида мавжуд бўлган қимматли қоғозлар курси қийматининг ўсиши ҳисобига вужудга келадиган яширин заҳираларнинг шакллантирилишини таъқиқлайди. Бу давлатларда банклар ўз балансларида ўз активларининг қийматини, уларни қайта баҳолашни ҳисобга олган ҳолда, албатта кўрсатишлари шарт. Бошқа мамлакатларда масалан, Япония, АҚШда активлар ҳарид ёки номинал қиймати бўйича балансларда акс эттирилиши сабабли, яширин заҳиралар катта миқдорга етиши мумкин, бу эса банкни шундай инвестицияларни кўпайтириб боришига даъват этади.

Кўпгина мамлакатларда банк қонунчилиги банк инвестиция портфелида мавжуд бўлган қимматли қоғозларнинг сифатига муайян талабларни қўяди. Бу талаблар, одатда,

қимматли қоғозлар ликвидлигига тегишли бўлади, шунингдек, банк портфелини шакллантирувчи қимматли қоғозлар бозорда эркин муомалада бўлиши ёки кредит олиш вақтида гаров сифатида Банк инвестицияларига, қоида бўйича, фоиз олиш мақсадида бир йилдан ортиқ вақтда тўлаш шарти билан қимматли қоғозларга маблағларни қўйилма қилиш киради.

Инвестициялаш жараёнида банк стратегияси қуйидаги икки турга бўлинади: пассив ва актив. Пассив – кутиб турувчи стратегиянинг мақсади ўртача бозорнига яқин бўлган даражадаги барқарор ва қатъий даромад олинишини таъминлашдир. Бу ҳолатда банклар турли усулларни қўллайдилар, масалан, турли муддатли қимматли қоғозларни банк томонидан танлаб олинган инвестициялаш муддати доирасида бир текис тақсимланган ҳолда сотиб олиш ёки бошқа усул, инвестицияларнинг аксарият қисми портфелнинг юқори ликвидлигини таъминлайдиган жуда қисқа муддатли қимматли қоғозларга ҳамда юқори даромад олиш учун имкон берадиган анчагина узоқ муддатли қимматли қоғозларга йўналтирилишини англатади.

Агресив сиёsat курслари ва фоизларнинг бозорда ўзгариб туришидан даромад олиш имкониятларидан энг кўп даражада фойдаланиб қолишга йўналтирилган. Бундай стратегияни фақат катта инвестиция портфелига эга бўлган йирик банкларгина қўллаши мумкин. Агресив стратегияни муваффақиятли олиб бориш учун банк кундалик бозорни шаффоф баҳолай оладиган ва унда вазиятнинг ўзгаришига оид тахминлар тузишни таъминлайдиган тегишли

Иқтисод / Экономика / Economics

таҳлилий имкониятларга эга бўлиши лозим.

Ҳар бир банк инвестиция портфелининг муайян қисмини банк томонидан қўшма ва шўъба корхоналарга киритилган пайлар ва улушлар ташкил этади. Ушбу қўйилмалардан келадиган даромад баъзан катта миқдорларга етиши, аммо айрим ҳолларда умуман бўлмаслиги ҳам мумкин. Турлича бозор тузилмаларининг таъсисчилари бўлган банклар уларга катта маблағларни қўйилма қиласди. Масалан, банклар инвестиция муассасалари ва биржаларнинг таъсисчилари бўлиши мумкин.

Банклар андеррайтинг бўйича операцияларни бажараётган вақтда маблағларни қимматли қоғозларга инвестициялашга доир операцияларни амалга оширади, яъни банк эмитент - мижознинг қимматли қоғозларини жойлаштира олмаган вақтида, ўз мажбуриятларини бажариш ва мижознинг устав сармоясини ўз вақтида шакллантириш учун банкнинг ўзи мижознинг қимматли қоғозларини сотиб олишга тўғри келади. Аммо ушбу операциялар кўпроқ ночорлик хусусиятига эга. Кейинчалик банк бундай қимматли қоғозларни сотиб олиб, уларни сотишга ҳаракат қиласди ёки у фойда, шу билан бирга дивидентлар келтира бошлиши учун эмитентни бошқаришда иштирок этади.

Банклар корхона акцияларига эга бўлиб ва унга кредитлар бериб, ўз инвестицияларини ҳимоя қилиш мақсадида кредитлашни давом эттиришга жалб этилиши мумкин. Қимматли қоғозларга инвестициялашни амалга оширишда банкнинг йўқотишлари бўйича мавжуд хатар асосан қисқа муддатлидир, лекин у

банкнинг асосий капиталига нисбатан жуда юқори бўлиб қолиши ҳам мумкин. Банк эмитент - корхонанинг банкрот бўлиши билан боғлиқ ҳолда унинг акцияларига эга бўлгани учун зарар кўриши ҳам мумкин, лекин бундай йўқотишларнинг энг кўп тарқалган сабаби, бозор қийматини нотўғри баҳолаш ва қимматли қоғозларни узоқ вақт давомида сақлаб туришдан иборатdir.

Иқтисодиётда пул маблағларини жойлаштириш юзасидан фаолиятни тижорат банкларидан ташқари бир қатор маҳсус-ихтисослашган молия-кредит институтлари, яъни инвестиция фондлари, кредит уюшмалари, суғурта компаниялари, брокерлик ва дилерлик фирмалари ҳам олиб боради. Лекин, тижорат банкларининг мамлакат молия бозорида фақатгина ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Улар қуйидагилардан иборат:

- Биринчидан, тижорат банклари фаолияти учун қарз мажбуриятлари юзасидан икки томонлама тасниф мавжуд. Улар биринчи томондан юридик ва жисмоний шахслар учун муомалага ўзларининг қарз мажбуриятларини, яъни депозит сертификатлари, депозит-жамғарма сертификатлари, облигацияларини чиқарадилар. Иккинчи томондан эса, тижорат банклари қўшимча даромад олиш мақсадида бошқа эмитентларнинг муомалага чиқарган қарз мажбуриятларини (акциялар, облигациялар, депозит сертификатлари) сотиб оладилар;

- Иккинчидан, тижорат банклари ўз номидан чиқарилган қимматли қоғозлар (облигациялар, депозит сертификатлари) бўйича қатъий белгиланган фоиз бўйича даромад тўланиши мажбуриятини оладилар.

Иқтисод / Экономика / Economics

Инвестиция фондлари эса даромад тұланиши юзасидан қалтисликларни инвесторлар зиммасига юклайдилар.

Тијорат банклари үз фаолиятини юритиш учун четдан құшымча маблағ жалб этишлари лозим. Бу фаолият тијорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахслардан вақтинге бүш пул маблағларини қайтариб бершилилік, түловлилік ҳамда муддатлилік шартлари асосида жалб этиш билан боғлиқ фаолият пассив операциялар ҳисобланади. Тијорат банкларининг актив операцияларини амалга ошириш учун пул сармояларига бүлган әхтиёжнинг катта қисми четдан жалб қилинганды. Четдан жалб қилинганды маблағлар жалб қилиниш манбаларига қараб қуидагиларга бўлинади:

- банклараро бозорда кредитлар олиш;
- векселлар ҳисоб-китоби ва Марказий банкдан кредит олиш;
- муомалага қимматли қофозларни чиқариш (акциялар, облигациялар, депозит сертификатлари, векселлар);
- депозитларни жалб қилиш;
- қимматли қофозларни қайтиб сотиб олиш шарти билан сотиш шартномалари (“Репо” операциялари)ни амалга ошириш;
- Евронота ва Евробондлар бозорида иштирок этиш;
- Банк акцептларини сотиш.

Қимматли қофозлар бозорининг барча бошқа қатнашчилари орасида тијорат банклари шу жиҳати билан

фарқланады, улар бир вақтнинг ўзида қимматли қофозлар бозорининг қонунчилік билан рухсат берилген деярли барча молиявий воситаларида: акциялар, облигациялар, депозит сертификатлари ва векселларда эмитентлар сифатида қатнашишлари мумкин.

Қимматли қофозларнинг бозор иқтисодиётіда тутган ўрни ва функциялари борасидаги илмий қарашлар шаклланган бўлишига қарамай, уларнинг мазмуни тўғрисида турли баҳслар ҳозиргача давом этиб келмоқда. Бундай баҳслар қимматли қофозларни шаклан турли, мазмунан ўхшаш, лекин тўлиқлиги билан ажralадиган ҳажмдаги маънода талқин қилинишига олиб келмоқда. Ушбу жараён қимматли қофозларни ривожланишида табиий жараён ҳисобланади. Чунки, улар бўйича барча талқинлар вақт ўтиши билан қимматли қофозларнинг мазмуни ва моҳиятини такомиллаштириб боргани учун доимий равища ўзгариб боради.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, қуидаги вазифалар тијорат банкларининг қимматли қофозлар бозоридаги ўрнини ва иқтисодиётнинг юқори суръатларини рағбатлантиради:

- Халқаро амалиётдаги янги ўзгаришларни инобатга олган ҳолда банк назоратини такомиллаштириш, тизимли таваккалчиликларни аниқлашга қаратилган макропруденциал назоратнинг ролини ошириш;

- Банкларнинг капиталлашувини, активлари сифатини, уларнинг фаолиятидаги таваккалчиликларни, жумладан кредит таваккалчилигини

Иқтисод / Экономика / Economics

бошқаришни сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш;

- Ахоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини узоқ муддатли депозитларга жалб қилишни рағбатлантириш;

- Иқтисодиётга йўналтирилаётган кредитлар ҳажмини ошириш ва банкларнинг инвестиция жараёнларидағи иштирокини янада кенгайтириш, кичик бизнесни молиявий қўллаб-куватлашни фаоллаштириш;

- Тижорат банклари қимматли қоғозларининг инвестицион жозибадорлигини ошириш мақсадида уларга фоиз ва дивидент шаклида тўланадиган харажатлари даражасини белгилашда инфляция ва миллий валютанинг девальвация суръатларини ҳисобга олиш;

- Тижорат банклари қимматли қоғозларининг фоиз ставкалари ва уларни актив сифатида жойлаштиришдан олинадиган даромадларнинг даражаси ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш лозим.

5. Синицуна Н.М. Рынок ценных бумаг. – М.: 2004.

6. Галанова В.А. Рынок ценных бумаг. – М.: 2004.

7. Маюгин В.И. Рынок ценных бумаг. – М.: 2004.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 3 июндаги “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги Қонуни.

2. Алимов И.И., Икрамов А.И., Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан операциялари. – Т.: ТДИУ 2010.

3. Боев Х.И., Қўлдошев Қ.М. Молия ва қимматли қоғозлар бозори. – Т.: ТДИУ, 2005.

4. Лаврушин О.И. Основы банковского менеджмента. – М.: Финансы и статистика, 1997.